

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-36>
 УДК 340.13:37.01:316.6:159.9

Зінсу О.І.
 Національна академія внутрішніх справ

НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Наукова стаття присвячена вивченню ролі правового виховання в контексті процесів євроінтеграції та імплементації норм права Європейського Союзу в чинному законодавстві України. Розкрито сутність правового виховання як функції держави, елемента державотворення орієнтовно до типу правової системи та політичного режиму. Визначено ознаки, принципи та функції правового виховання. Обґрунтовано роль правового виховання в підвищенні правосвідомості та в підтриманні правопорядку в суспільстві. Зазначено нормативно-правові акти стосовно адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Висвітлено інноваційні тенденції правового виховання та роль громадськості, волонтерів, державних структур у реалізації програм правового виховання різних верст населення.

Ключові слова: правове виховання, особистість, правосвідомість, державотворення, аксіологія права, правова держава, громадянське суспільство, євроінтеграція, демократія.

Zinsu Olha
 National Academy of Internal Affairs of Ukraine

DIRECTIONS OF LEGAL EDUCATION OF A PERSONALITY IN THE CONTEXT OF EURO-INTEGRATION PROCESSES OF UKRAINE

Summary. The scientific article is devoted to the study of the role of legal education in the context of the processes of European integration and the implementation of the norms of law of the European Union in the current legislation of Ukraine. The essence of legal education as a function of the state, the element of state formation is rooted in the type of legal system and political regime. The features, principles and functions of legal education are defined. The role of legal education in raising the legal awareness and maintaining law and order in society is substantiated. The normative-legal acts concerning adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union are indicated. The innovative tendencies of legal education and the role of the public, volunteers, state structures in implementation of programs of legal education of different versts of the population are highlighted.

Keywords: legal upbringing, personality, legal awareness, state creation, legal axiology, law state, civil society, European integration, democracy.

Актуальність теми обумовлена сучасними процесами інтеграції України в європейську спільноту, що визначає стратегічні завдання з розвитку правової демократичної держави. Цей процес потребує визначення нових механізмів ідейного конструкту «правове виховання», із залученням національних, правових, моральних норм правової культури відповідно до загальноєвропейських міжнародних стандартів. У цьому контексті вбачається значущим розширення імплементації правових норм та інститутів Європейського Союзу в різних сферах суспільних відносин в Україні. Це свою чергу спонукає до проведення наукових досліджень правового виховання в контексті сучасних процесів євроінтеграції.

Постановка проблеми. Розвиток демократичних процесів, процесів євроінтеграції та глобалізації обумовлює формування нової конфігурації світу. Окреслені зміни в суспільних та приватних відносинах передбачають інтенсивне впровадження нових вимірів правового простору державотворення. Важливим чинником системного підходу до процесів державотворення виступає правове виховання, зорієнтоване на найвищі цінності людської спільноти. Пошук нових концепцій і парадигм правового виховання вимагає мобілізації зусиль правової, філософської, педагогічної, психологічної думки в теоретичній і прикладній площині. Сучасна геополітична ситуація та умови відкритого

інформаційного суспільства також спонукають до проведення збалансованої зовнішньої та внутрішньої політики, вдосконалення механізмів національної безпеки, захисту національних, суспільних, приватних законних інтересів, що потребує запровадження нових ефективних механізмів правового виховання особистості.

Метою статті є висвітлення напрямів правового виховання в контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

Для досягнення вказаної мети визначено такі **завдання:**

- визначити зміст поняття «правове виховання» та його аксіологічний аспект як ключовий елемент державотворення;
- окреслити ознаки, принципи та функції правового виховання;
- визначити тенденції адаптування законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- виокремити сучасні інноваційні напрями правового виховання в сучасних умовах процесів євроінтеграції в Україні;
- окреслити шляхи оптимізації правового виховання як чинника підвищення правосвідомості особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідейний конструкт «правове виховання» досліджувався у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: юристів, філософів, педагогів, психологів

гів, соціологів. Зокрема, Д. Александров, В. Андросюк, Л. Байрачна, О. Бандура, В. Бочелюк, О. Войтанович, Н. Волкова, Л. Герасіна, А. Гетьман, Е. Гіденс, О. Гюфе, О. Данильян, О. Джужа, О. Зайчук, Л. Казміренко, В. Копейчиков, М. Костицький, О. Мурашин, В. Муравйов, Н. Оніщенко, О. Скакун, М. Фіцула, Б. Чміль та інші.

Аналіз наукової літератури свідчить про інтерес науковців до питання «правове виховання» та формування правової культури, проте, незважаючи на численні дослідження правового виховання через призму різних галузей науки, правове виховання в векторній площині процесів євроінтеграції ще не отримало достатнього висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Ідейний конструкт «правове виховання» виступає як функція держави та як елемент державотворення, метою якого є забезпечення успішного функціонування інституту держави, підтримання певного порядку в суспільстві, реалізацію ідей позитивного та природного права орієнтовно до типу правової системи та політичного режиму в той чи інший історичний період.

Предметна сфера поняття «правове виховання» вміщує ідеологічний напрям розвитку держави, а також реалізацію функції держави по забезпечення правопорядку в суспільстві, гарантованого Конституцією України. Правове виховання виступає умовою підвищення правосвідомості, праворозуміння, правової активності громадян, формування правової культури суспільства, окремих осіб, груп, колективів та має на меті сприяти підтримання законності, правопорядку в державі та на світовій арені.

А. Гетьман, Л. Герасіна, О. Данильян наголошують, що «у широкому значенні правове виховання особистості – це багатобічний процес впливу на її правосвідомість і правову культуру, який включає вплив суспільного устрою життя, чинного законодавства, юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти та соціального навчання *У* вузькому розумінні правове виховання – це спеціальний, організований і цілеспрямований вплив на правосвідомість особи, підвищення рівня правової культури людини, групи людей, суспільства в цілому» [8, с. 31].

Досліджуючи ідейний конструкт «правове виховання» слід підкреслити складність та багатомірність феномену «правове виховання». Цим пояснюється застосування інтегративного підходу при дослідженні феномену «правове виховання», що включає використання досягнень теорії держави і права, філософії права, соціології права, кримінального права, кримінально-виконавчого права, соціальної психології, правової педагогіки, юридичної психології, публічного управління та інших галузей наук.

Принципи правового виховання поділяються на загальні та спеціальні. Загальні принципи притаманні правовому вихованню в цілому, діють в усіх галузях, інститутах, сферах застосування правового виховання. Спеціальні – застосовуються відповідно до мети, завдання, напрямку, форми правового виховання, сфери суспільних відносин.

До загальних принципів правового виховання належать: принцип гуманізму, демократиз-

му, законності, гласності, плановості, науковості, об'єктивності, доступності, відкритості, систематичності, системності, цілеспрямованості, доцільності.

Широке застосування в правовому вихованні знаходять основні принципи психологічної науки: принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку і принцип системності.

Чільне місце в правовому вихованні займають педагогічні принципи. Зокрема: принцип колективного характеру виховання і навчання, принцип вибору оптимальних методів, форм, засобів навчання і виховання, принцип міцності, усвідомленості і дієвості результатів навчання, виховання і розвитку, принцип комплексного підходу до навчання й виховання та інші.

Правове виховання населення спрямоване на підвищення рівня правосвідомості, вироблення самокерованої правомірної поведінки, прояви інтересу громадян до права як основної аксіологічної сутності правової держави та громадянського суспільства. Тож закономірно, що етапи правового виховання тісно пов'язані з процесами державотворення та представляють собою статико-діалектичний багатогранний комплекс впровадження, реалізації, дотримання правових норм в суспільстві, виконання політики правового виховання як функції держави, складовою якого є процес взаємодії держави та суспільства.

Важливо, що правове виховання передбачає впровадження у свідомість людей знань права, розуміння необхідності виконання його вимог, відчуття нетерпимості до будь-яких порушень законодавства [10].

С. Бостан, С. Гусарев, Н. Пархоменко підкреслюють, що завданням правового виховання є сприяння закріпленню у свідомості особистості правових установок, правових переконань, правових навичок, правових умінь [8, с. 70].

Згідно з концепцією позитивного права, держава встановлює, визначає, санкціонує загальнообов'язкові правила поведінки і за їх невиконання, чи неналежне виконання, передбачається юридична відповідальність.

Функції правового виховання безпосередньо пов'язані з теорією походження права та держави, з акцентуванням права як регулятора відносин у суспільстві і державі. Відповідно до сфери застосування та форм правового виховання виокремлюють загальні і спеціальні функції правового виховання.

О. Зайчук, Н. Оніщенко підкреслюють, що до основних функцій правового виховання слід віднести: пізнавальну, регулятивну, охоронну, ідеологічно-виховну, практико-прикладну, прогностично-евристичну, комунікативну, профілактичну форми [10, с. 424].

Реалізація зазначених функцій правового виховання в сучасних умовах розвитку правової держави та формування успішного громадянського суспільства слугує проведеному в Україні цілому ряду системних реформ політичних, соціальних інститутів, які впливають на формування демократичного світогляду, розвитку критичного мислення, підвищення рівня суб'єктивного контролю та правосвідомості.

А. Гетьман, Л. Герасіна, О. Данильян наголошують про складність перехідного періоду, що супроводжується змінами у світоглядно-ціннісних

орієнтирах, якими є перехід від ідеалу і практики соціалістичної держави з притаманним їй принципом «панування людей» (rule of men) до ідеалу і практики правової держави з притаманним їй принципом «панування законів (права)» (rule of law). Це передбачає зміну методології праворозуміння (від легістського позитивізму до юснатуралізму та інтегральних концепцій) [9, с. 34].

Розвиток суверенної, незалежної, демократичної держави в Україні та її прагнення стати повноправним членом в Євросоюзі включає теоретичні розробки та практичне втілення інноваційних методів правового виховання; ретельного й ґрунтовного перегляду педагогічного інструментарію правового виховання. Провідним виступає зміна системи уявлень про право, публічну владу, законність. Центральними чинниками тут виступають демократизм, гуманізація права, людиноцентрованість, примат природного права над позитивним правом. Однією із головних умов реалізації визначених програм є створення злагодженої системи правового виховання, навчання, освіти; системне, планомірне доведення до свідомості населення правових цінностей, принципів верховенства права та пріоритету прав людини, забезпечення правомірної поведінки і підвищення правової активності населення країни.

Характерно, що на сьогоднішнє правове виховання в Україні характеризується інтенсивним реформуванням нормативно-правової бази різних сфер суспільних відносин; впровадженням новітніх програм реалізації обраної Україною стратегії Євроінтеграції.

Так, у 2004 році в Україні прийнято Закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [1]. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висувуються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього [1]. *Acquis communautaire* (*acquis*) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [1].

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування [1, с. 1].

При цьому процес адаптації законодавства України є планомірним процесом, що включає зміни в законодавчій, нормативно-правовій системі України, трансформування суспільної-індивідуальної-колективної свідомості з формуванням демократичної правосвідомості, правової ментальності, правової культури, заснованої на принципах гуманізму права, аксіології права, екзистенціалізму, справедливості.

Загальнодержавна Програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу включає створення загальнодержавної мережі з питань Європейського права. Характерно, що формування громадянського суспільства як сутнісної ознаки правової держави одночасно виступає метою, засобом, наслідком правового виховання населення. Реалізація визначеної стратегії просліджується через відповідні зміни в законодавстві, впровадження нових інститутів, механізмів суспільного, державного буття.

Так, зокрема, однією з інновацій з метою попередження тортури і жорстокого поводження в місцях позбавлення свободи є Національний превентивний механізм, передбачений Факультативним протоколом до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, який було прийнято 18 грудня 2002 року [5; 6].

Національний превентивний механізм за моделлю «Омбудсман +» діє в Україні з 2012 р. 25 травня 2012 року в новій структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було утворено спеціалізований структурний підрозділ – Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму. Візити до місць несвободи здійснюють співробітники офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та громадські монітори-волонтери [6].

Суттєве значення для розвитку Національного превентивного механізму та пов'язаних з ним елементів правового виховання має серія видань «Бібліотека Національного превентивного механізму».

Серія «Бібліотека Національного превентивного механізму» вміщує:

1. Науково-практичний коментар. Законодавство України проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

2. Посібник з організації візиту НІМ та написання звіту.

3. Посібник з проведення проваджень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах про катування та неналежне поводження у взаємодії з представниками неурядових організацій.

4. Посібник з моніторингу соціальних місць несвободи.

5. Практичний посібник: Мінімальні стандарти належного поводження: аналіз національного та міжнародного досвіду.

6. Особливості реалізації національних превентивних механізмів [7].

Відомо, що інноваційні підходи розвитку в Україні демократичної правової держави потребують суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їх політичної культури, формування поваги до закону, створення ефективного механізму захисту прав і свобод населення, збереження моральних, культурних і наукових цінностей, поширенні правових знань серед населення. Як зазначають О. Зайчук, Н.М. Оніщенко, у правовиховній роботі з різними верствами населення використовується багато різних засобів правового виховання, серед яких

визначальними є: нормативно-правові акти, акти застосування норм права; засоби масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали); культурно-освітні заклади (кінотеатри, театри, будинки культури, клуби); наукова і навчальна література [10, с. 426].

Правове виховання в контексті векторної площини процесів Євроінтеграції насамперед, спрямоване на сприйняття, осмислення, правових норм демократичного суспільства, спонукання до правомірної поведінки, дотримання вимог норм природного та позитивного права, поваги до морально-етичних стандартів, демократії, гуманізації, аксіології права. Такий підхід покликаний забезпечити вільний і гармонійний розвиток особистості, індивідуальне і професійне самовдосконалення. Зазначені аспекти складають, у свою чергу, функціональні елементи формування успішного суспільства, сильної незалежної держави. Націлені завдання знайшли відображення в Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [4].

Указ Президента України від 12.01.2015 р. «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі [4, п. 1]. В Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» окреслено вектор розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості. Зазначені вектори входять до структурних ланок правового виховання України на шляху Євроінтеграції.

Приміром, вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей [4, п. 2].

Проведення реформ в Україні у відповідності до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» потребує насамперед змін у правовій ментальності громадян. В Копенгагенських критеріях членства в Європейському Союзі серед політичних критеріїв виділяють верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин. Зазначені критерії передбачають формування нового стилю мислення з реалізацією принципів аксіології права та формуванням загального блага в поєднанні з інтересами держави, особи, суспільства. Оновлення юридичного світогляду включає укладання міцного фундаменту морально-правових якостей в відповідності до матриці соціально-нормативної визначеності Європейського Союзу.

Тож, кардинальним вектором, з огляду на розвиток ідей демократії, стало прийняття в 2015 році Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [2].

Наступним важливим внеском в формування Європейських цінностей миру, злагоди, гармонії

в сім'ї є прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3]. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [3]. Дієвим механізмом протидії домашнього насильства має стати Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Виконання стратегічних завдань держави щодо всебічного правового виховання населення знайшли своє відображення і в політиці гендерної рівності. Адже, утвердження гендерної рівності – це частина широкішої культурної трансформації, що змінює функціонування традиційних суспільств і сприяє розвитку демократичних інститутів та відкритого інформаційного суспільства рівності, справедливості.

Важливим структурним інноваційним елементом правового виховання набувають розробки на законодавчому рівні нормативно-правових актів протидії, припинення, попередження булінгу (цькування) в українському суспільстві, впровадження принципів толерантності, гуманізму.

Отже, викладені вище міркування дають підставу щодо застосування комплексного підходу до стратегій, джерел правового виховання. Саме комплексний підхід з використання досягнень педагогічних, психологічної, філософський, юридичних наук дає можливість запровадження системи успішного правового виховання і відповідно, розвитку сильної незалежної держави та державотворчих процесів. При цьому формування нових механізмів правового виховання має ґрунтуватися на історично-національних особливостях української нації з урахуванням інноваційних тенденцій імплементації нормативно-правових норм Європейського Союзу та досвіду різних форм правового виховання.

Висновки та пропозиції. Таким чином, проведене нами дослідження засвідчило, що правове виховання належить до вагомих складових підвищення правової активності громадян, формування правової культури суспільства, окремих осіб, груп, колективів, підтримання законності, правопорядку в державі та на світовій арені. Воно тісно пов'язане з іншими видами соціального виховання.

В реалізації намічених реформ і векторів розвитку України в контексті процесів Євроінтеграції важливим є підвищення ролі громадськості, волонтерів, державних структур у проведенні заходів з реалізації програм правового виховання населення. Невід'ємною складовою виступає самовиховання особистості, розвиток критичного мислення, вольових якостей, «Я-концепції» у відповідності до соціально-правової матриці Європейського Союзу та національних інтересів держави України. Такий підхід вимагає мобілізації зусиль педагогічної, юридичної, психологічної, соціологічної наук з урахуванням соціальних процесів світової і європейської інтеграції, тенденцією все більшого об'єднання Європи.

Список літератури:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/1629-15>.
2. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015. – 317-VIII.-ВВР), 2015, № 26, ст. 219. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/317-19>.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. – Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 5. – Ст. 35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>.
4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2016 // Урядовий кур'єр – 2015 р. № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>.
5. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 18.12.2002. – Ратифікація від 21.07.2006, підстава – 22-V // Офіційний вісник України – 2006 р. № 31, с. 20, стаття 2201. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-f48>.
6. Національний превентивний механізм. Уповноважений Верховною Радою України: офіційний сайт станом на 17.12.2018 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ombudsman.gov.ua/ru/page/npm>.
7. OSCE | Organization for Security and Cooperation in Europe. – Головна > Ресурси > Бібліотека Національного превентивного механізму. – станом на 20.01.2019 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in.../369096>.
8. Бостан С.К., Гусарев С.Д., Пархоменко Н.М. Теорія держави і права: навчальний посібник. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – С. 348 (Альма-матер).
9. Правове виховання в сучасній Україні: монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян та ін.; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х.: Право, 2010. – 368 с.
10. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
11. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави. і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uristinfo.net/2010-12-16.../19-2011-01-17-12-39-56.html>.